

do rozdziału zadań cesarskich — opieki nad Kościołem, dbałości o jego status materialny od ustalenia kwestii dogmatycznych, które pozostawiono soborom. Będąc rzecznikiem chrześcijaństwa jako religii państwowej, której jedność i prawowitość gwarantować miała pomyślność państwa, wołał Teodozjusz pozostawić zgromadzeniom kościelnym ustalenie stanowiska teologicznego zgodnego z opinią większości. Mimo to współcześni, w tym papieże, rozumieli konieczność wyrażenia przez władzę akceptacji dla proponowanych rozwiązań dogmatycznych. Dlatego m.in. Teodozjusz zrezygnował z poparcia dla Nestoriusza po 433 r. i należy zgodzić się z autorem, iż możliwa jest antycypacja jego zwrotu przeciwko monofizytyzmowi, gdyby nie nagła śmierć cesarza w 450 r. Utrzymanie rozdziału na *sacrum* i *profanum* nie oznaczało rezygnacji z oddziaływania na przebieg obrad soborowych, którym przewodniczyć mógł jedynie dostojnik kościelny zatwierdzony przez cesarza, a wysłannicy cesarscy wpływali na postawę biskupów. Teodozjusz II ugruntował też imperatorskie prawo zatwierdzania rozwiązań w sferze dogmatycznej i organizacyjnej. Tym bardziej, że bez interwencji cesarza kompromis między zwaśnionymi hierarchami był często niemożliwy.

Rozprawa Kazimierza Iłskiego jest praca rzetelną, ważną także dla historyka prawa. Gruntownie analizuje ona podjęte zagadnienie a przy tym zgrabnie nie tylko dla wąskiego grona fachowców przybliża wydarzenia z epoki tak ważnej dla ukształtowania fundamentalnych dogmatów chrześcijaństwa.

JACEK WIEWIÓROWSKI (Poznań)

Juliusz Bardach, Stanisław Grodziski, Andrzej Gwiżdż, Adam Jankiewicz, Kazimierz Działocha, Romuald Kraczkowski, Dariusz Jarosz. Koordynator pracy: Juliusz Bardach, *Dzieje Sejmu Polskiego*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1993, s. 399.

Dwusetna rocznica Sejmu Wielkiego i Konstytucji 3 Maja oraz pięćsetna rocznica zebrania się w Piotrkowie Sejmu Walnego Królestwa Polskiego, w którym obok członków rady monarszej po raz pierwszy i odtąd na stałe zasiedli posłowie delegowani przez sejmiki ziemskie, stały się ważną okazją do zainicjowania przez środowisko historyków prawa do swego zainteresowania dziejami polskiego parlamentaryzmu. Jubileusze owocowały licznymi dyskusjami naukowymi, organizowanymi nie tylko w kraju, ale i na arenie międzynarodowej. W dniach 16-18 września 1987 r. odbyła się w Poznaniu zorganizowana przez Komitet Nauk Historycznych PAN i British National Committee konferencja poświęcona dziejom parlamentaryzmu w Anglii i Polsce na tle przeobrażeń społeczno-ustrojowych w obu krajach. Narodowymi i ogólnoeuropejskimi aspektami Ustawy Rządowej zajęli się uczestnicy międzynarodowej konferencji w Kilonii w dniach od 5 do 9 maja 1991 r. Dzieje sejmu polskiego były ważnym przedmiotem obrad XLI sesji Commission Internationale pour l'Histoire des Assemblées d'Etats et du Parlamentarisme, która toczyła się w Warszawie od 10 do 13 września 1991 r. W dniach 19-20 maja 1992 r. na sympozjum w Warszawie polscy historycy prawa — skupieni wokół koordynowanego przez Juliusza Bardachę grantu, obejmującego badania nad dziejami polskiego parlamentaryzmu do roku 1914 — zajęli się podsumowaniem naszej wiedzy o stanie badań nad polskim sejmem w historiografii. W maju 1993 r. miały miejsce dwie wielkie konferencje, poświęcone dziejom polskiego sejmu na tle porównawczym (Piotrków-Sulejów, 5-9 maja) oraz senatu (Kraków, 25-26 maja). Dyskutowano o historii polskiego sejmu na konferencjach w Katowicach, w Białymstoku i Siedlcach. W trakcie centralnych uroczystości dla uczczenia Jubileuszu pięćsetlecia, historyk prawa mówił o dziejach polskiego sejmowania jako organicznym składniku dziejów narodu i państwa z trybuny Sejmu Rzeczypospolitej. Tylko idea utworzenia Muzeum Sejmu Polskiego w Warszawie, zrodzona na początku lat osiemdziesiątych i życzliwie

propagowana przez środowisko historyczno-prawne, nie doczekała się na razie — przede wszystkim ze względów technicznych — urzeczywistnienia.

Poważny jest plon Jubileuszu w naukowym piśmiennictwie, również starannie i obszernie odnotowywany na łamach „Czasopisma Prawno-Historycznego”. Ukazały się dalsze monografie poszczególnych sejmów walnych I Rzeczypospolitej. Wzbogacono literaturę odnoszącą się do dziejów sejmików szlacheckich. Doprowadzono do końca czterotomową „Historię sejmu polskiego”, której część pierwsza pod redakcją Jerzego Michalskiego ujrzała światło dzienne w roku 1984. W dwóch tomach pod redakcją Mariana Kallasa opublikowano liczne teksty o polskich konstytucjach (1990). Ostatnio Stanisław Grodziski pomnożył naszą wiedzę o polskich instytucjach parlamentarnych pod zaborami, publikując dzieło pt. *Sejm krajowy galicyjski* (tomy 1-2, 1993). Wielkie zainteresowanie budził sejm Drugiej Rzeczypospolitej. Wydarzeniem naukowym z pewnością będzie znajdująca się w ostatniej fazie druku edycja krytyczna I tomu Volumina Legum pod redakcją Stanisława Grodzkiego. Trzeba tu podkreślić, że wiele poważnych inicjatyw dochodzi do skutku przy współpracy z prężnym i kompetentnym Wydawnictwem Sejmowym.

Wydawnictwo Sejmowe patronuje też *Dziejom Sejmu Polskiego*, pracy zbiorowej, napisanej przez wybitnych specjalistów: Juliusza Bardacha (*Sejm dawnej Rzeczypospolitej*), Stanisława Grodzkiego (*Parlamentaryzm na ziemiach polskich w epoce porzecznej*), Andrzeja Gwiżdża (*Sejm i Senat w latach 1918-1939*), Adama Jankiewicza (*Rzeczpospolita bez parlamentu. Organa reprezentacji politycznej w latach 1939-1945*), Kazimierza Działochę (*Organa ustawodawcze w latach 1944-1952*), Romualda Kraczkowskiego (*Sejm w okresie PRL*) oraz Dariusza Jarosza (*Sejm i Senat w latach 1989-1993*). Koordynacja całości spoczywała w doświadczonych rękach Juliusza Bardacha.

Książka jest pierwszym ujęciem całości dziejów polskiego sejmu w jednotomowej syntezie. Stanowi ona syntezę zarówno w tym znaczeniu, że obejmuje historię sejmu na całej przestrzeni jego trwania, jak i w tym, że podsumowuje wieloletnie i wielopłaszczyznowe badania. W przedmowie Juliusz Bardach podkreśla, że roku 1493 jako cezury *a quo* wcale nie należy traktować nazbyt rygorystycznie, gdyż *sensu stricto* wcale nie oznaczała ona początku polskiego parlamentaryzmu, a tylko „wejście w wiek dojrzały”, w którym „izba poselska stała się reprezentacją narodu politycznego Królestwa, a po Unii Lubelskiej z 1569 r. — Rzeczypospolitej Obojga Narodów”. Aż do schyłku XVIII w. pozostawał sejm „głównym ośrodkiem życia politycznego, odzwierciedlając świetność, a potem kryzys i upadek państwa”. W dobie zaborów, gdy zabrakło własnego sejmu, polscy posłowie w parlamentach państw zaborczych toczyli walkę o prawa narodu polskiego. Zdobyte w tych walkach doświadczenie pozwoliło im po pierwszej wojnie światowej skutecznie wznosić fundamenty demokratycznego systemu parlamentarnego w latach Drugiej Rzeczypospolitej. Z uznaniem należy podkreślić, że najszerzej przedstawione zostały dzieje najnowsze: sejm Polski Odrodzonej, okres okupacji, czterdzieści pięć lat PRL, wreszcie ostatnie lata, od roku 1989 poczynając. Tu wszędzie zwrócono szczególną uwagę na zagadnienia instytucjonalne i formy funkcjonowania instytucji parlamentarnych w kontekście zmieniającej się pozycji sejmu — czy zastępczych form reprezentacji narodowej — w „złożonych i dramatycznych nieraz latach XX stulecia”. Troska o obiektywizm i dbałość o fakty podyktowały przedstawienie ostatniego rozdziału w formie calendarium, doprowadzonego do połowy lutego 1993 r. Książka nie zawiera dokumentacji wywodów w postaci przypisów: autorzy stanęli na stanowisku, że wskazówki bibliograficzne na końcu każdego rozdziału najlepiej ułatwią zainteresowanym sięgnięcie do opracowań szczegółowych. Z satysfakcją warto odnotować, że okazałe prezentują się w nich teksty, zamieszczane w minionych latach na łamach „Czasopisma Prawno-Historycznego”.

W książce udało się na stosunkowo niewielkiej liczbie stron zawrzeć bogaty materiał faktograficzny i udanie go skomentować. Udało się też — w sposób względnie jednorodny dla wszystkich okresów — zachować tę samą konwencję w wykładzie. Chodzi o to, że *Dzieje Sejmu Polskiego* nierozzerwalnie wiążą się z dziejami narodu i państwa polskiego, jako ich ważny i organiczny składnik. Sejm polski jest pokazywany nie tylko jako podmiot władzy ustawodawczej, ale także jako źródło narodowej i politycznej integracji. Wykład jest wzorem powściągliwości w ferowaniu ocen; ocen potępiających w szczególności. Na wysoką notę zasługuje — moim zdaniem — wyważony merytorycznie wykład o sejmowaniu w Polsce Odrodzonej oraz w PRL. Na tle licznych zalet książki nie razi nawet lapidarność odniesień do historii sejmowania w innych krajach europejskich.

Autorzy zaskarbili sobie wdzięczność szerokich kręgów czytelniczych. Wydawnictwu Sejmowemu należy się najwyższe uznanie za wyjście naprzeciw potrzebom czasu oraz za staranność wykazaną przy wydaniu książki. *Dzieje Sejmu Polskiego* otrzymały bowiem wyjątkowo piękną szatę zewnętrzną, godną zawartych w nich treści.

HENRYK OLSZEWSKI (Poznań)

Michael Stolleis, *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland*. Bd 1: *Reichspublizistik und Policeywissenschaft, 1600 - 1800*, München 1988; Bd 2: *Staatslehre und Verwaltungswissenschaft, 1800 - 1914*, München 1992: ss. 431 + 480.

Obydwa tomy swego obszernego dzieła poświęcił Autor historii wiedzy prawniczej w Niemczech w zakresie prawa ustrojowego i administracyjnego. M. Stolleis specjalizuje się od lat w tych zagadnieniach. Jego praca habilitacyjna dotyczyła pojęcia „dobra ogółu” w szerokiej perspektywie historycznej, szczególnie zaś w Trzeciej Rzeszy (*Gemeinwohlformeln im nationalsozialistischen Recht*, Berlin 1974, 315 stron). Wynikiem jego dalszej pracy było m.in. opublikowanie tomu pt. *Staatsdenker im 17. und 18. Jahrhundert* (drugie wydanie we Frankfurcie, 1987, praca zbiorowa pod red. M. Stolleisa), w którym znajduje się i jego artykuł o związkach publicystyki politycznej z prawem natury w Rzeszy XVII i XVIII stulecia. Był następnie współredaktorem (wraz z B. Diestelkampem) zbioru prac pt. *Justizalltag im Dritten Reich* (Frankfurt 1988) i w tymże tomie autorem rozdziału o sądownictwie administracyjnym w narodowym socjalizmie (ss. 26 - 39). Kolejną ważniejszą publikacją M. Stolleisa była monografia pt. *Staat und Staatsräson in der frühen Neuzeit. Studien zur Rechtsgeschichte des öffentlichen Rechts* (Frankfurt 1990, 350 stron). Wymieniam tu tylko niektóre osiągnięcia Autora, który — jak widać — kieruje konsekwentnie swe zainteresowania ku historii ustroju Niemiec w epoce nowożytnej i najnowszej (okres hitlerowski). Od 1975 r. jest profesorem prawa publicznego i nowożytnej historii prawa na uniwersytecie im. Goethego we Frankfurcie nad Menem, zaś od 1991 r. nadto dyrektorem Instytutu Maxa Plancka dla Europejskiej Historii Prawa.

We wstępie do pierwszego tomu swego najnowszego dzieła mówi Autor, że postanowił przedstawić „powstawanie i rozwój prawnonaukowego myślenia i piśmiennictwa o »ius publicum« we wczesnej epoce nowożytnej, w powiązaniu z dyscyplinami sąsiednimi”. Uważa bowiem, że — w przeciwieństwie do uprawianej w Niemczech od dawna historii prawa prywatnego — prawo publiczne było dotąd zaniedbywane do tego stopnia, że brak nawet studiów wstępnych, względnie, jeśli są, wymagają korektury lub nowej interpretacji. Autor stwierdza skromnie, że na syntezę historii prawa publicznego jest jeszcze za wcześnie, lecz chce, by jego praca była „tymczasowym bilansem”, umożliwiającym dalsze studia. W rzeczywistości zaś jego dzieło stanowi w wielu kwestiach interesującą syntezę.

Odznacza się ono uderzającym „porządkiem” metodologicznym i przejrzystością. Zakreślonych w pierwszym rozdziale granic i celów badawczych Autor przestrzega w całym opracowaniu. Po rozdziale wstępnym przechodzi do omówienia stosunku prawa publicznego do prawa rzymskiego (s. 58 - 79), następnie — stosunku prawa publicznego do polityki (s. 80 - 125). Kolejny rozdział został poświęcony historii ustroju cesarstwa rzymskiego narodu niemieckiego od Reformacji do pokoju westfalskiego (s. 126 - 267), następny — historii Rzeszy, jej publicystyki i jej uniwersytetów w czasie od zakończenia wojny trzydziestoletniej do założenia uniwersytetu w Halle (1694 r.) (s. 225 - 267). Przedmiotem dalszej analizy są: prawo natury i *ius publicum universale* (s. 268 - 297), działalność uniwersytetów w Halle i Getyndze oraz zmierzch publicystyki Rzeszy (s. 298 - 333), „dobra policja” czyli rozwój doktryny o rządzeniu państwem i związanej z tym etyki (*gute Policey*, s. 334 - 365), wiedza o „policji” i prawo „policyjne”, ich rozwój aż do XIX w. (s. 366 - 393). W ostatnim rozdziale (s. 394 - 404) dał Autor zwięzłe podsumowanie całości tomu